

Leerlingen leren onderzoeken, de methode puntenlijsten

Begeleidende tekst bij de DVD-presentatie in woord en beeld *Werken met Puntenlijsten*

Anne-Ruth Wertheim en Theo Jansen

Oktober 2006

Over de auteurs, ontwikkelaars en producenten

In de jaren zeventig en tachtig werden *open projecten* uitgevoerd op het Wagenings Lyceum in Wageningen, MAVO De Witte Raaf in Utrecht en LHNO-school De Sprong in Nijmegen. De projecten werden uitgevoerd door een groot aantal leerkrachten en leerlingen in samenwerking met begeleiders van de Stichting Ontwikkeling Projektonderwijs (SOP, 1973 - 1989). De presentatie *Werken met Puntenlijsten* werd gemaakt op basis van deze open projecten.

De Stichting Ontwikkeling Projektonderwijs ontstond uit het samenwerkingsverband van Theo Jansen met zijn studenten van de Universiteit van Nijmegen, die onderzoek deden naar open projectonderwijs. Later breidde de groep zich uit met andere enthousiaste medewerkers, onder wie Anne-Ruth Wertheim, biologieleerares aan het Wagenings Lyceum en Herrie van Borssum, vader van leerlingen die deelnamen aan de projecten.

In 1986 maakten medewerkers van de Stichting Ontwikkeling Projektonderwijs de presentatie *Werken met Puntenlijsten* in de vorm van een diaklankbeeld, met ondersteuning van het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum (APS). In 2006 is dit diaklankbeeld geactualiseerd door Anne-Ruth Wertheim en Theo Jansen, mogelijk gemaakt door subsidie van de Stichting Maatschappelijk Emancipatieproces (MEP). Deze stichting is in 1983 opgericht door Jan Muusses, educatief uitgever en onderwijsvernieuwer, met als doel publicaties over onderwijsvernieuwingen mogelijk te maken die niet gemakkelijk pasten in het commerciële circuit. In 2005 is de MEP nieuw leven ingeblazen door een aantal onderwijsvernieuwers van toen: Theo Jansen, Ingrid Koops, Johan Martejn en Anne-Ruth Wertheim. Aanleiding vormde een grote vondst oude filmbanden in de kelder van het Wagenings Lyceum, grotendeels gemaakt door Herrie van Borssum. Dit samenwerkingsverband is nu bezig, met steun van het IISG (het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis), deze banden van tekst en uitleg te voorzien zodat ze bruikbaar worden voor de onderwijsvernieuwers van nu.

De vormgeving van de presentatie *Werken met Puntenlijsten* is van Mick Salomons op basis van het oorspronkelijke ontwerp van Herrie van Borssum. De meeste dia's zijn gemaakt door Herrie van Borssum en Kathinka van Dorp.

Het fragment van de documentaire *Mensenkinderen* is door de NOS ter beschikking gesteld.

Deze documentaire is in 1983 op TV uitgezonden. Het fragment laat zien hoe een leerlingengroepje in open projectonderwijs wordt begeleid in de gerichte fase van hun onderzoek.

Voor meer informatie over de open projecten, de Stichting Ontwikkeling Projektonderwijs en de Stichting Maatschappelijk Emancipatieproces kunt u terecht bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis waar het archief van Anne-Ruth Wertheim is ondergebracht (www.iisg.nl).

Waardevol in het huidige onderwijs

In de presentatie *Werken met Puntenlijsten* wordt enkele malen gesproken over *open projectonderwijs*. Deze onderwijsvorm werd ontwikkeld in de jaren zeventig en tachtig. In open projectonderwijs kiezen leerlingen in een grondig proces zowel hun eigen thema als een groepje met wie ze dit thema gaan onderzoeken. In de daarop volgende maanden worden ze begeleid in het onderzoeken en in het samenwerken.

De methode *Werken met Puntenlijsten* geeft praktische mogelijkheden om leerlingen en cursisten te leren puntsgewijs hun bevindingen vast te leggen en tegelijkertijd bezig te zijn met *leren onderzoeken*. Tijdens de ontwikkeling van open projectonderwijs zaten we met onze neus bovenop het verslagen maken door groepjes leerlingen die de maatschappelijke werkelijkheid onderzochten. Zo ontdekten we wat daar allemaal aan schortte: wat er niet in verslagen belandde van wat er wel in thuishoorde en omgekeerd. En geleidelijk aan leerden wij hoe je leerlingen ertoe kunt brengen hun belevenissen zó te verslaan dat ze werkelijk wijs worden uit hun rommelige, bijeengeharkte aantekeningen. Het resultaat van dit leerproces is te vinden in de presentatie *Werken met Puntenlijsten*, gemaakt door Anne-Ruth Wertheim en Theo Jansen.

De presentatie *Werken met Puntenlijsten* gaat over het maken van verslagen door leerlingen en cursisten en hoe leerkrachten en begeleiders daarmee omgaan. In alle vormen van onderwijs moet verslag gelegd worden van lesinhouden; van ‘gewone’ lessen, maar ook van bijzondere gebeurtenissen. De meeste leerlingen en cursisten hebben een hekel aan het maken van verslagen en leerkrachten en begeleiders eigenlijk ook, want die moeten ze allemaal nakijken. Maar juist wanneer we ‘iets anders’ in onze lessen doen - een excursie, een spreker, een interview, of een project - vinden we dat er een verslag van moet komen, al was het maar om het bijzondere karakter te benadrukken.

Met zulke bijzondere lesinhouden krijgen we steeds vaker te maken nu er van alle kanten een beroep wordt gedaan op het onderwijs om leerlingen zelfstandig en zelf gestuurd te laten werken en ook maatschappelijke thema’s een plaats te geven. Het milieu, Europa, integratie, migratie, racisme, burgerschap en gezondheid strijden om de aandacht. Om duidelijk te maken dat er iets geleerd wordt, moeten de resultaten worden vastgelegd. Verslagen laten maken lijkt in zulke gevallen voor de hand te liggen. We zijn er immers van overtuigd dat het gaat om de zelfstandige begripsvorming over maatschappelijke vragen en die gebeurt vooral in de vorm van *taal*. De vraag is alleen in hoeverre de geijkte manieren om verslagen te maken tot begripsvorming leiden. Daarvoor is nodig dat leerlingen en cursisten leren om zichzelf vragen te stellen - een vragende, onderzoekende houding te ontwikkelen. En we hebben gemerkt dat ze dat pas doen als je de verslaglegging op een heel speciale manier aanpakt en richt op het ontwikkelen van nieuwe, scherpere vragen.

Uit onze historie: Verslaggeving als probleem

Wanneer je het zelf leren onderzoeken door leerlingen en cursisten voorop stelt in je onderwijs, blijken allerlei gangbare vormen van verslaggeving ontoereikend te zijn. Alleen maar laten vastleggen wat er gedaan is en gehoord, is lang niet voldoende om leerlingen en cursisten te laten ervaren dat onderzoek doen bestaat uit een aantal stappen, waarvan het noteren van je bevindingen er slechts één is.

Vaak voorkomende problemen met verslaggeving die wij in de ontwikkeling van *open projectonderwijs* tegenkwamen, waren de volgende.

Het gebruik van opnameapparatuur door leerlingen die ‘op onderzoek uitgaan’; alles opnemen, afluisteren en omzetten in letterlijke verslagen kostte uren werk en leidde tot stapels papier, als de bandjes al niet waren zoekgeraakt of per ongeluk gewist. Maar zelfs in het beste geval kwam in het verslag alleen te staan wat er tijdens een ontmoeting gezegd was; eventueel ingeleid met zoiets als “we gingen op de fiets naar... “ of “we raakten eerst de weg kwijt en toen.... “.

Van alle interessante waarnemingen die de leerlingen tijdens een bezoek hadden gedaan, kwam geen letter op papier.

Terug op school kwamen ze vaak met opgewonden verhalen over wat ze gezien hadden, hoe een geïnterviewde had gedaan, wat het allemaal bij henzelf had opgeroepen, hoe zijzelf hadden gereageerd, en wat volgens hen niet klopte met wat er gezegd was. Vaak bleek dat leerlingen tegenspraken, onduidelijkheden, ongerijmdheden en andere belangrijke dingen wel hadden opgemerkt, maar het kwam niet in ze op die in hun verslag op te nemen.

Dat zulke tegenspraken niet in de verslaggeving terecht kwamen was jammer, omdat ze dan ook niet konden worden gebruikt om tot nieuwe vraagstellingen te komen. En dat vinden we nu juist één van de belangrijkste redenen om verslag te doen van activiteiten. Ook observaties, eigen reacties, twijfels en conclusies die nieuwe vragen kunnen oproepen, werden wel aan ons verteld maar zelden opgenomen in hun schriftelijke verslagen.

Een ander groot struikelblok waren de onenigheden tussen leerlingen die samen een verslag moesten maken. Om te beginnen over wat er wel of niet in het verslag moest komen. Maar veel belangrijker waren de meningsverschillen over *hoe* je bepaalde dingen moest beschrijven - de interpretatie. Nu kun je zulke meningsverschillen benaderen als iets lastigs, als een samenwerkingsprobleem waarvoor een oplossing gezocht moet worden. Wanneer je groepjes zelf laat modderen, draait dat er gewoonlijk op uit dat ze het maken van het verslag overlaten aan één groepslid. Vaak is dat degene die dat in de ogen van de anderen het beste kan of gewoon het ijverigst is. Maar al doende ontdekten we dat verschillen in meningen, inzichten en gevoelens binnen een groep juist heel belangrijk zijn voor het vervolgonderzoek. In plaats van die verschillen om te smelten tot één groepsverslag lieten we ze daarom voortaan apart noteren om er nieuwe vragen uit af te leiden.

Meer uit onze historie: Lijsten met zekerheden en twijfelpunten als oplossing?

Vanwege alle problemen bij verslaglegging besloten we af te stappen van de ellenlange 'en toen, en toen'-verslagen en het te proberen met korte, bondige notities. We zochten naar nieuwe vormen van verslaggeving, zoals de 'lijst van zekerheden en twijfelpunten'.

We lieten leerlingen twee rubrieken maken: feiten en dingen die vast stonden of zeker waren en de zogenaamde 'twijfelpunten', alles beschreven in korte zinnestukjes. Twijfelpunten konden gaan over meningsverschillen binnen de groep, verschillen tussen wat groepsleden hadden waargenomen of gehoord, maar ook over wat onduidelijk was gebleven tijdens een bezoek of waarover nog vragen waren.

Deze vorm van verslaggeving hielp leerlingen duidelijk te krijgen wat zich leende voor vervolgonderzoek en wat niet. Maar een probleem dat hierbij opdook was dat de lijst van zekerheden altijd zo kort werd en die van twijfelpunten zo lang...! Leerlingen zagen de korte lijst met zekerheden vooral als een teken dat ze nog bijna niets waren opgeschoten. Voor hun gevoel betekende dit dat er nog maar weinig uit hun onderzoek was gekomen.

Toch bleven wij er steeds op uit leerlingen te bewegen tot het zetten van vraagtekens bij al wat zeker leek, zelfs als dat maakte dat er van die paar zekerheden nog een stuk of wat moesten verhuizen naar de rubriek 'twijfelpunten'. En geleidelijk aan werd duidelijk dat het maken van een lijst van zekerheden en twijfelpunten een stap vooruit was. De korte maar krachtige formuleringen en de overzichtelijkheid maakten dat je er meer in kon opnemen dan alleen wat geïnterviewden gezegd hadden of wat er in een artikel stond. Het bezig zijn met de vraag wat 'waar' is, was op zichzelf al zinvol. En het telkens omzetten van meningsverschillen in

twijfelpunten en nieuwe vragen maakte, dat deze van schijnbare samenwerkingsproblemen veranderden in uitgangspunten voor nieuw onderzoek.

Maar ook bij deze manier van verslaggeving doemden er nog genoeg onvoorziene problemen op. De belangrijkste was dat de lijst geen plaats bood aan de belevingen en emoties die ontmoetingen en andere activiteiten bij de leerlingen oproepen, bijvoorbeeld hun commentaren over de sfeer in een fabriek, hoe het er bij iemand thuis uitziet of hoe ze behandeld worden. Zulke dingen horen ook een plaats te krijgen in de verslaggeving. Maar in 'de lijst van zekerheden en twijfelpunten' kon dat eigenlijk alleen op een gekunstelde manier. Bovendien zijn emoties vaak een belangrijk bestanddeel van oordelen en meningen en dat blijft verborgen als je ze moet karakteriseren als een zekerheid of een twijfelpunt.

De meerwaarde van de Puntenlijst

Ons bezig zijn met de verslaglegging van onderzoekservaringen van leerlingen in open projectonderwijs, bracht ons tot een belangrijke conclusie. Een 'lijst van zekerheden en twijfelpunten' is een uitstekend middel om een zinvolle ordening aan te brengen in hun verzamelde gegevens, maar je moet er niet de eisen aan stellen die voor 'normale' verslaggeving gelden.

Onze uiteindelijke vorm van verslaggeving, de 'Puntenlijst', bouwt voort op onze ervaringen en overwegingen. Een Puntenlijst bestaat uit een verzameling kortere en langere zinnestjes met de meest uiteenlopende betekenissen, vooral gericht op het ontdekken van nieuwe en scherpere vragen. De volgorde is willekeurig en er wordt geen enkele vorm van categorisering aangebracht.

De betekenis van de zinnestjes kan betrekking hebben op:

- zekerheden/feiten
- twijfelpunten
- beweringen
- antwoorden op gestelde vragen
- de gestelde vragen zelf
- kwesties waarover groepsleden het oneens zijn
- kwesties waarover ingewonnen informatie strijdig is met andere informatie
- onduidelijkheden
- observaties/waarnemingen
- (nieuwe) vragen
- onbeantwoorde vragen
- wat (bepaalde) leerlingen heeft getroffen, geraakt, verbaasd of is opgevallen
- (persoonlijke) oordelen
- (persoonlijke) meningen
- (voorlopige) conclusies
- illustraties als foto's en tekeningen.

Veelsoortige gegevens worden voorlopig opgeslagen voor later gebruik, zonder dat al meteen wordt geëist dat samenhangen en verbanden in de verslaglegging worden aangebracht. Puntenlijsten ontstaan al vragend en associërend en zijn in principe 'eindeloos'. Ze zijn *tussenproducten* en tegelijkertijd stappen in *het proces* van (leren) onderzoeken.

Puntenlijsten lenen zich bij uitstek voor vormen van ordening

Voortijdig categoriseren in Puntenlijsten is dus niet zinvol. Maar wanneer leerlingen een aantal onderzoekservaringen hebben opgedaan en daarvan Puntenlijsten hebben gemaakt, wordt *ordering* juist heel zinvol.

In de presentatie *Werken met Puntenlijsten* worden drie vormen van ordening in beeld gebracht:

1. Schiften van gegevens waaraan verder zal worden gewerkt, die terzijde worden gelegd en waarover nog twijfel bestaat.
2. Trekken van grenzen bij ethische vraagstukken.
3. Ordenen op een schaal.

De praktijk van het *Werken met Puntenlijsten* wordt getoond in het gelijknamige deel van de DVD. Tekst en beeld zijn in 2006 geactualiseerd, op basis van het materiaal uit 1986.